

ESKİÇAĞ YAZILARI

7

AKRON
ESKİÇAĞ ARAŞTIRMALARI

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ DİLLERİNİ VE KÜLTÜRLERİNİ
ARAŞTIRMA MERKEZİ DİZİSİ

9

DİZİ EDİTÖRLERİ

AHMET VEDAT ÇELGİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü.
e-mail: celgin@ttmail.com
Tel: 0212 - 4555700 / 15855, 15860
Fax: 0212 - 2456877

N. EDA AKYÜREK ŞAHİN

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü.
e-mail: edasahin@akdeniz.edu.tr
Tel: 0242 - 310 61 84
Fax: 0242 - 227 85 77

ESKİÇAĞ YAZILARI

7

YAYINA HAZIRLAYANLAR

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN

M. Ertan YILDIZ

Hüseyin UZUNOĞLU

Arkeoloji ve Sanat Yayınları

İSTANBUL 2015

ISBN xxxxxxxxxxxxxx

© 2015 Her hakkı saklıdır.

Arkeoloji ve Sanat Yayınları / Archaeology and Art Publications

Hayriye Cad. Cezayir Sok. Mateo Mratoviç Apt. No: 5/2, 34425

Beyoğlu - İstanbul / Türkiye

Tel: (+9) 0 212 293 03 78 (pbx), Faks: (+9) 0 212 245 68 77

e-mail: nezihbasgelen@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Editörlerden

A. Vedat ÇELGİN - N. Eda AKYÜREK ŞAHİN

IX

Küçük Asya'da -ianos ile Türetilmiş İsimlerle İlgili Bir Ön Çalışma

Thomas CORSTEN

1

Teimiussa ve Andriake'den İki Mezar Yazıtı Üzerine Gözlemler

Mehmet ALKAN

17

Toroslar'da Yaşayan ve Dağları Tutanların Ülkesi: Isauria

Deniz KAPLAN - Ulus TEPEBAŞ

27

Zarların Kehâneti: Küçük Asya'da Fark Yaratan Bir Gelenek

Asuman COŞKUN ABUAGLA

57

Klasik Dönem'de Lykia Bölgesi'nin Dinsel Yapısı

Bilsen Ş. ÖZDEMİR

99

Yazıtlar Işığında Ephesos Esnaf ve Zanaatkâr Dernekleri

Yadigâr DOĞAN

121

Antikçağ'da Glykon Kültü

Fatih YILMAZ

157

Anadolu'nun Önemli Tarihi Yazıtları 6
Magnesia ad Maeandrum'dan *Leukophryeneia* Festivali ile
Asyia'ya İlişkin Üç Dekret (Kararname)
Sevgi SARIKAYA
223

Eski Yunan Edebi Kaynakları 3
Sofist ve Biyografi Yazarı Philostratos
Elif AKGÜN KAYA
251

Anadolu'nun Antik Spor Yazıtları 1
Laertes'ten Sporcu Kallipianos'un Yazıtı
Nurşah ÇOKBANKİR ŞENGÜL
271

Εἰς Μνήμην | In Memoriam

ΠΡΟΦ. ΔΡ. ΣΕΝCER ŞAHİN

11.05.1939 – 16.10.2014

Cumhuriyetin erdemine ve onun evrensel hümanist değerlerine yürekten inanmış, Yüce Mustafa Kemal'in açtığı aydınlanma yolunda kararlılıkla yürümüş, çok önemli hizmetlerde bulunmuş, çevresine ışık saçmış bir aydın ve yurtsever olan, Atatürk Türkiye'si'nin Yunan-Latin Epigrafisi, Klasik Eskiçağ Tarihi ve Tarihî Coğrafya bilim dallarında yetiştirdiği en önde gelen bilimcilerden, gerçek bir doğa dostu ve hayvan sever, değerli yol göstericimiz Prof. Dr. Sencer Şahin'in aziz anısına, derin saygı, minnet ve bağlılıkla ...

VIII

EDİTÖRLERDEN

Akron Eskiçağ Araştırmaları'nın 9. sayısına ulaşmış olmasının mutluluğu içerisindeyiz. Ancak buruk bir mutluluk bu. Çünkü dizimizin isim babası, daima engin bilgisine başvurduğumuz, başımız sıkıştığında yardımımıza koşan, çok değerli hocamız Prof. Dr. Sencer Şahin'i 16.10.2014 tarihinde yitirdik. Kendisi her zaman bizi yüreklendiren, moralimizi, çalışma şevk ve arzumuzu artıran, başlıca destekçimizdi. Akron artık Sencer Şahin gibi olağanüstü bir enerji ve esin kaynağından yoksun olarak ama onun ilke ve önerileri doğrultusunda yoluna devam edecek. Siz değerli okurlarımızın yakın ilgi ve desteği sürdükçe dizimizi daha ilerilere taşıyacağımıza, böylece sevgili Sencer Hocamızın ruhunu da şad edeceğimize inanıyoruz.

Elinizdeki kitap bir "Eskiçağ Yazıları" sayısı oldu. İlginizi çekeceğini umduğumuz on çalışmadan oluşan demeti Eskiçağ araştırmaları açısından çok önemli bir kaynak türü olan antik yazıtlarla ilgili yazıların daha fazla yer tuttuğu, epigrafi ağırlıklı bir içerikle beğenilerinize sunuyoruz.

Kitabın ilk yazısı Anadolu Eskiçağ tarihi ve epigrafi araştırmalarının önde gelen isimlerinden Thomas Corsten tarafından Almanca olarak kaleme alınmış, onomastik (isim bilimi) ile ilgili, dikkat çekici bir yayının Türkçe çevirisidir. Corsten bu çalışmasında, Anadolu Yunan ve Roma yazıtlarında karşımıza çıkan "-ianos" son ekli şahıs adlarının kökenini, zaman içinde evrilmesini ve kullanım şekillerini yazıtlardan örnekler vererek açıklıyor. Ülkemizde antik şahıs adları konusunda özgün araştırma ve yayınların yok denecek kadar az olması dolayısıyla bu türden bir çalışmanın Gülden Peker tarafından titizlikle dilimize kazandırılmasını önemsiyor ve alanındaki önemli boşluğu kısmen de olsa dolduracağını düşünüyoruz.

İkinci yazımızda Mehmet Alkan, Teimiussa ve Andriake'den, daha önce yayımlanmış iki mezar yazıtını yeniden ele alıyor ve hatalı okumaları düzeltip yeni tamamlamalar öneriyor. Bu özgün çalışmanın, eksik veya hatalı yayımlanmış bir yazıtın nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair güzel bir örnek oluşturduğu kanısındayız.

Üçüncü yazı Deniz Kaplan ile Ulus Tepebaşı tarafından kaleme alınmış olup Antikçağ Anadolu'sunun fazla araştırılmayan bölgelerinden Isauria hakkındadır. Yazarların belli başlı antik ve modern kaynaklara dayanarak ortaya koydukları çalışmanın, bu dağlık ve az tanınan bölgenin tarihine

ve tarihî coğrafyasına ilgi duyanlar için olduğu kadar araştırmacılar açısından da yararlı olacağını düşünüyoruz.

Bir sonraki yazı Antikçağ'daki çok yaygın dinsel uygulamalardan kehânet (bilicilik) alanı içinde özel bir yer tutan zar kehânetiyle ilgilidir. Asuman Coşkun Abuagla Anadolu'da köklü bir geleneğe sahip zar kehâneti türlerine ve uygulamalarına yazıtlardan örnekler vererek bizleri Antikçağ'ın bu gizemli dünyasına, meraklı bir yolculuğa çıkarıyor.

Daha sonra Bilsen Ş. Özdemir'in antik Lykia Bölgesi'nin Klasik Çağ'daki dinsel inançları ve tapınım gören tanrıları konusunu irdeleyen ilginç yazısını bulacaksınız. Antikçağ Anadolu'sunun kendine özgü kültürüyle dikkat çeken bölgelerinden Lykia'nın karmaşık dinsel inanç yapısını yetkinlikle sistematikleştirerek ortaya koyduğu bu yazıyı Eskiçağ'ın çok tanrılı dinsel inançlarına ilgi duyanlara özellikle öneririz.

Altıncı yazımız Yâdigar Doğan tarafından kaleme alındı. Doğan, Roma İmparatorluk Çağı'nda Asia Eyaleti'nin başkenti olan ve mesleksel dernekler bakımından diğer kentlere göre daha fazla çeşitlilik gösteren Ephesos'taki, varlığı yazıtlar aracılığıyla belgelenen esnaf ve zanaatkâr derneklerinin sosyal statüsü, kent tarafından nasıl görüldükleri, kent yönetimi ve elit tabaka ile ilişkilerinin nasıl olduğu sorularına yanıt bulmaya çalışıyor. Yazı özellikle sosyo-kültürel tarih çalışmaları yapanlar için yararlı bir kaynak niteliğindedir.

Kitabın izleyen yazısı Tanrı Glykon'u ve sahte peygamber Aleksandros'u konu alıyor. Glykon kültürünün doğuşunu, gelişimini ve ardındaki çok ilginç olayları, halkın dinsel duygularını sömüren sahte peygamber Aleksandros'un ibret verici, önlenemez yükselişini çok yönlü bilgi kaynaklarının ışığında araştıran Fatih Yılmaz, vardığı sonuçları ayrıntılı bir şekilde gözler önüne seriyor. Modern çağda hâlâ sahte peygamberler bulunduğuna göre, çıkar sağlamaya yönelik bu duygu sömürsünün ve derin yaranın insanlık var oldukça da var olmaya devam edeceği anlaşılıyor. Bu açıdan, yazıyı ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

"Eskiçağ Yazıları 7"nin son sayfalarını Akron Eskiçağ Araştırmaları dizimizin seri yazılarına ayırdık. Bu yazılardan ilki, "Anadolu'nun Önemli Tarihi Yazıtları" serisinin altıncı yazısı olup Sevgi Sarıkaya yazısında, Magnesia ad Maeandrum'dan, kentin baştanrısı Artemis Leukophryene onuruna düzenlenen Leukophryeneia festivaline ilişkin üç Hellenistik dekreti (kararnameyi) konu alıyor. Sarıkaya bu önemli belgeleri tanıtır-

ken, hem “asylia” (dokunulmazlık) olgusuna değiniyor, hem de dekretlerin Magnesia’nın Hellenistik Çağ tarihine katkılarını değerlendiriyor.

Elif Akgün Kaya’nın “Sofist ve Biyografi Yazarı Philostratos” başlıklı yazısı, “Eski Yunan Edebi Kaynakları” seri yazılarımızın üçüncüsünü oluşturmakta. Akgün Kaya bu yazısında, aynı aileye mensup Philostratos’ları eserleriyle tanıttıktan sonra, “İkinci Sophistik” diye nitelendirilen felsefe akımına/döneme adını veren ünlü sophist Philostratos’un yaşamı ile yapıtları üzerinde duruyor. Yazının antik felsefe ve edebiyat tarihi açılarından ilgi uyandıracığını düşünüyoruz.

Bu sayımızla birlikte yeni bir seriye başlıyoruz. Küçük Asya’nın spor ve sporcu yazıtları açısından zenginliğini göz önünde tutarak “Anadolu’nun Antik Spor Yazıtları” başlığıyla yayımlamayı planladığımız seri yazıların ilkinin Nurşah Çokbankir Şengül kaleme aldı. “Eskiçağ Yazıları 7”nin son yazısını oluşturan bu yazıda, Kilikia kentlerinden Laertes’te ele geçen, Sporcu Kallipianos ile ilgili bir yazıt tanıtılmaktadır. Kallipianos’un mezar epigramı olan, Homerik vezinle (heksametron) yazılmış söz konusu şiir, yaşamının en verimli çağında ölen bir sporcu için ağıt niteliğindedir.

Zengin bir içeriğe sahip olması için çaba harcadığımız, Akron dizimizin 9. kitabını siz değerli okurlarımıza sunarken, iyi okumalar diler, bize daima güç veren ilgi ve desteğinizin devamını bekleriz.

A. Vedat ÇELGİN

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN

KLASİK DÖNEM'DE LYKIA BÖLGESİ'NİN DİNSEL YAPISI

Bilsen Ş. ÖZDEMİR*

T. R. Bryce Lykia Bölgesi'nin kimliksel analizini yaparken “*Yunanlılar ve Romalılar tarafından Lykia olarak adlandırılan güneybatı Anadolu'daki ülke İ. Ö. I. bin yıl sırasında Luvi nüfus gruplarının ve kültürünün devamlılığının iyi saptandığı, en çarpıcı örneğini sunmaktadır*” der¹. Konu üzerine çalışmalar yürüten araştırmacılar tarafından da genellikle kabul gören bu görüş Lykia ve Lykia'lılar hakkında özet bir düşünceyi sunar. Bugün bölgeye İ. Ö. I. binde verilen Lykia isminin etimolojik olarak Bronz Çağı Anadolu yer adlarından biri olan Lukka'dan geldiğinden artık şüphe duyulmamaktadır². Bir yer olarak Lukka ya da bir topluluk olarak Lukka'ların ismi İ. Ö. II. bin Hitit ve Mısır kaynaklarında da farklı anlamlarda açık bir şekilde yer bulmaktadır³. Ayrıca bölgede İ. Ö. I. bin yıl içerisinde konuşulan Likçenin II. bin Luviyesiyle akraba bir dil olduğu gö-

* Arş. Gör. Bilsen Ş. Özdemir, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, Antalya (bilsenercan@gmail.com).

Bu makale TÜBİTAK tarafından desteklenen 2214/a yurtdışı doktora sırası araştırma bursu kapsamında gerçekleştirdiğim çalışmaların ürünüdür. Sağladıkları destekten dolayı TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

¹ Bryce 2010, 104.

² Lukka-Lykia bağlantısı ve lokalizasyon sorunlarının genel değerlendirmesi için bkz. Keen 1998, 214-220; Özcan 2007, 66-68; Bryce 2010, 78-81.

³ Akşit 1967, 92-93; Bryce 1974, 395-404; Bryce 1986, 1-10; Bryce 1992, 121-130; Mellink 1995, 35-43; Bryce 2010, 78-81.

rüşü de araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir⁴. Lykia Bölgesi'nde Luvi kültürünün izlerinin takip edilebildiği en yoğun veriler Klasik Dönem'den gelmektedir. Likçenin yazı dili olarak tercih edildiği bir süreci de kapsayan bu dönem aynı zamanda bölgenin tarihsel geçmişi içerisinde en aktif rol oynadığı zaman dilimlerinden de biridir. Klasik Dönem'in çalkantılı siyasi tarihi Lykia Bölgesi'ni, jeopolitik konumu ve nitelikli deniz gücüne sahip kentleri barındırması nedeniyle hakimiyet altında tutulmak istenen bir yer olarak ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde isimleri Pers ve Yunan mücadelelerinde sıklıkla anılan Lykia'lılar başta Pers olmak üzere Yunanistan ve Karia egemenliği altına da girmişlerdir. İ. Ö. I. binin ortalarından itibaren gelişen tarihsel olaylar bölgede bazı siyasi ve sosyal değişimlerin yaşanmasına sebep olmuşsa da yöneticilerin genellikle yerel kişilerden seçilmesi ve egemen gücün kültürel baskıdan uzak tavrı Lykia Bölgesi'nde Luvi kimliğinin kısmen korunmasına olanak tanımıştır. Farklı kanıtlarla da destek bulan söz konusu Luvi kimliği Lykia'nın Klasik Dönem içerisindeki dinsel yapısı açısından da belirleyici olmuştur⁵.

Lykia Bölgesi dini inançları üzerine yapılan araştırmaların ortak sonucu; önceleri yerli ya da tarihsel geçmişleriyle bağlantılı bazı erken dönem inanışlarına sahip olan Lykia'lıların Hellenleşme süreciyle birlikte bu inançların yerine Yunan tanrılarını benimsediği yönündedir⁶. Bu ortak sonuca ulaşmaya olanak sağlayan veriler ise Klasik Dönem'in farklı evre-

⁴ Lykia dili ile ilgili kaynaklar için bkz. Ten Cate 1965, 51-87; Akşit 1967, 68-70; Bryce 1986, 2-3; Neumann 1990, 38-40; Benda - Weber 2005, 63-65; Melchert 2008, 46-56; Melchert 2010, 161-162.

⁵ Lykia-Luvi bağlantısı için bkz. Bryce 2010, 97-98; 104-106.

⁶ Lykia dini yapısını ele alan seçilmiş genel kaynakça için bkz. Weinreich 1913; Robert 1949; Robert 1978; Neumann 1979a; Laroche 1980; Bryce 1980; Bryce 1983; Bryce 1986; Frei 1990; Le Roy 1990; Bryce 1990-91; Frezouls 1993; Freyer-Schauenburg 1994; Bryce 1996; Keen 1996; Keen 1998; Lebrun 1998; Delemen 1999; Işık 2001; Raimond 2002; Benda - Weber 2005; Raimond 2006; Raimond 2007; Efendioğlu 2010; Borchardt - Bleibtreu 2013.

lerine tarihlendirilen Likçe⁷ ve Likçenin yanında Yunanca ve Aramice gibi dillerin kullanıldığı çok dilli yazıtlardan elde edilmektedir⁸. Söz konusu yazıtlar içerdikleri somut bilgiler bakımından konu hakkındaki bilgilerimizin de temelini oluşturmaktadır. Çoğunluğu mezar yazıtı olan bu metinlerde ölen kişinin kimliğinin yanında mezar kurallarına, cezai yaptırımlara ve tanrı isimlerine yer verilmiştir. Ancak mezar yazıtı olmaları sebebiyle tanrıların asıl sıfatları anılmaksızın sadece koruyucu ve korkutucu kimliklerine değinilmiştir. Tüm bu kısıtlı verilere rağmen yazıtlar Lykia'nın Klasik Dönem dini yapısını anlamamıza olanak sağlayan en önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır.

Lykia tanrılarının bir *pantheon*'a sahip olup olmadıkları, tanrıların fonksiyonları ve yerel ikonografilerinin nasıl olduğu soruları şimdilik yanıtsız kalmakla birlikte yine de özellikle dilbilimsel çalışmalardaki önermeler konunun çerçevesini çizmemize yardımcı olacak veriler sunmaktadır. Bu aşamada Klasik Dönem boyunca yazı dili olarak kullanılan Likçe'de karşımıza çıkan dinsel terminolojiyle ilgili ifadeleri kısaca irdelemek yerinde olacaktır. Likçe mezar yazıtlarından öğrendiğimiz ifadelerin başında *māhāi* ve *māhāi huwedri* terimleri gelir. *Māhāi* kelimesinin tanrı ya da tanrılar anlamında kullanılan, Luvi kökenli *massani* sözcüğünden türe-

⁷ Günümüze kadar ulaşan Likçe yazıtların pek çoğunu mezar taşları/yapıları oluştururken, sikkeler, seramik ve metal gibi farklı malzemeler üzerinde de Likçe yazıtlara rastlanmaktadır. Likçenin kullanıldığı en erken yazıt İ. Ö. 500 yıllarına, en geç yazıt ise İ. Ö. 4. yy.'ın ortalarına tarihlendirilmektedir, bkz. Bryce 1986, 42-49.

⁸ Likçe, Yunanca ve Aramice kullanılarak yazılan çok dilli yazıtlar, bulguların karşılaştırılması ve değerlendirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Likçe, Yunanca ya da çift dilli yazılmış mezar yazıtları genellikle mezar sahibinin kimliğini, mezarda gömülmesine izin verdiği kişileri, mezar düzenlemesine yönelik işleri ve kurallara uymayanlara yönelik ceza yaptırımlarını içerir. Dolayısıyla bu mezar yazıtları pek çok inançsal unsuru bir arada barındırmaları sebebiyle konumuz bağlamında oldukça önemlidirler. Söz konusu yazıtlar için bkz. Neumann 1979b; Bryce 1986, 42-54.

tildiği ve Yunanca karşılığının da θεοί (tanrılar) olduğu düşünülmektedir⁹. *Māhāi huwedri* teriminin karşılığının ise tanrılar meclisi, tüm tanrılar veya birleşik tanrılar olarak açıklanabileceği belirtilmiştir¹⁰. Klasik Dönem içinde Lykia'da bir tanrı topluluğuna işaret eden bu ifade şüpheli de olsa, Lykia'lıların dini yaşamı içinde düzenli bir *pantheon*'a gönderme yapan önemli bir veridir¹¹. Mezar yazıtlarından bilinen bir diğer önemli ifade *kumaza* kelimesidir¹². Mezar kuralı ihlallerinde tanrıyla birlikte anılan *kumaza* kelimesinin, ilahi bir görevden sorumlu kişi olduğu düşünülmektedir¹³. E. Laroche, Letoon'da bulunan Likçe, Yunanca ve Aramice yazılan üç dilli yazıtın Likçe-Yunanca kısımlarındaki eşleştirmeyi göz önünde bulundurarak *kumaza* sözcüğünün *ἱερέυς*'a (rahip) karşılık geldiğini belirtir¹⁴. Ayrıca yine Letoon üç dilli yazıtı aracılığıyla başka bazı dinsel terimlerin Likçe-Yunanca eşleştirmeleri de yapılır. Buna göre Likçe, *kumaha* kelimesinin τὰ ἱερά'ya (tapınaklar), *kumezei* kelimesinin θύειν'e (kurban etmek, sunu sunmak), *kumeziye* kelimesinin ise ἱερόν/βωμόс (tapınak/sunak) anlamlarına karşılık geldiği önerisi yapılır¹⁵. Ayrıca bu ifadelerin dışında yine mezar yazıtlarında sıklıkla anılan *minti* kavramı da dikkat çekicidir¹⁶. Mezarlara zarar verenlerin para cezalarını ödediği kurum olarak tanımlanabilen *minti*, Lykia inanç yapısının kurumsal işleyişine işaret et-

⁹ Ten Cate 1965, 94; Bryce 1986, 173.

¹⁰ Ten Cate 1965, 94; Bryce 1986, 173; Le Roy 1990, 42.

¹¹ T. R. Bryce *māhāi huwedri* teriminin aynı zamanda ölüm ya da doğumla ilişki içindeki tanrılarla bağlantılı olabileceğini belirtmiştir, bkz. Bryce 1986, 173. *Māhāi huwedri* teriminin geçtiği yerler için bkz. TAM I, no. 57, str. 8-9, no. 88, str. 6, no. 93, str. 3.

¹² Bu ifadenin geçtiği Likçe yazıtlar için bkz. TAM I, no. 26, str. 20; no. 49; no. 65, str. 22; Neumann 1979b, 44, N 320, str. 9 ve 36; 49, N 322, str. 2.

¹³ Bryce 1986, 131.

¹⁴ Laroche 1980, 2; Tekoğlu 2004, 765-766.

¹⁵ Laroche 1980, 2; Bryce 1986, 130-131; Le Roy 1990, 42.

¹⁶ *Minti* hakkında bkz. Schürr 2008, 147-170.

mesi açısından oldukça önemlidir. Burada kısaca ele alınmaya çalışıldığı gibi Klasik Dönem'de bölge inanç yapısının içeriğini belirleyen terimler, şüpheli bir tanrılar topluluğu ve yaptırımı olan bir ceza kurumuyla birlikte kabul gören birkaç dinsel ifadeden oluşmaktadır. Bunların dışında kalan bilgiler ise Lykia dini yapısının oluşumu ve içeriği hakkında bizleri daha iyi bilgilendiren tanrı ve tanrıçaların isimlerinden meydana gelir. Likçe yazıtlardan isimlerini, çok dilli yazıtlar aracılığıyla ise muhtemel özdeşlerini öğrendiğimiz bu tanrıların kimlikleri Lykia dini yapısının ana karakterini açıklamak konusunda belirleyicidir. Ancak konunun köken ve kapsamını açıklayan en önemli verileri Likçe üzerine yürütülen etimolojik sorgulamalar oluşturmaktadır. Bugün bu sorgulamalar neticesinde Lykia dini yaşamı içerisinde yer bulan bazı tanrı ve tanrıçaların Anadolu'nun erken dönem inançlarıyla güçlü bağlantıları barındırdığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmacılar tarafından da farklı şekillerde savunulan bu görüş hakkında bazı sınıflandırmalar da yapılabilmektedir¹⁷. Bu sınıflandırmalardan en kabul göreni Lykia Bölgesi'nin genel dini yapısını ayrıntılı bir biçimde irdeleyen T. R. Bryce tarafından yapılmıştır. Bryce Lykia'da tapınımı olan tanrıları Bronz Çağı Anadolu orijinli olanlar: *Eni mahanahi*, *Trqqas*, *Maliya*, *Teseti*; Bronz Çağı Anadolu orijinli olması muhtemel olanlar: *Qeli*, *Trzzubi*, *Eliyana*, *Oniki Tanrılar*, *Kakasbos*; Yunan orijinli olanlar: *Leto*, *Athena*, *Artemis*, *Aphrodite*, *Apollon*, *Zeus*; Karia orijinli olanlar: *Khntawatehi-Khbidenhi*, *Arkazuma* ve muhtemel diğer Lykia tanrıları: *Natri*, *Hppnterus*, *Eheti*, *Ddewezi*, *(E)heledi*, *Khba*, *Tesmmi*, *Rmma*, *Ia* olarak beş farklı başlık içerisinde değerlendirmiştir¹⁸. Bu sınıflandırma içerisinde yer alan, Lykia Bölgesi'nin tarihi geçmişiyle bağlantılı izlerin

¹⁷ Konu üzerine çalışmalar yürüten E. Raimond, Lykia Bölgesi'nde inanılan tanrıları "Asya kökenli tanrılar" ve "Yunan özdeşli tanrılar" olarak iki ana başlık altında irdelemiştir. Bu sınıflandırma için bkz. Raimond 2006, 647-654.

¹⁸ Bryce tarafından yapılan sınıflandırmaların ayrıntıları ve detaylı tanrı listeleri ile tanrıların isimlerinin geçtiği yazıtlar için bkz. Bryce 1986, 174-189.

dinsel yapıdaki yansımaları olarak algılayabileceğimiz ve daha çok yerel kimlikleriyle karşımıza çıkan bazı tanrıları burada kısaca irdelemek yerinde olacaktır.

Eni mahanahi: Likçe yazıtlardan *eni mahanahi* (tanrıların anası) olarak tanıdığımız tanrıçanın Anadolu Bronz Çağ Luvi tanrıçası *annış maššanaššiš* ile ilişki içerisinde olduğu ve II. bin Lukka halkları aracılığıyla Lykia dini içerisinde yer bulduğu düşünülür¹⁹. Likçe yazıtlarda bazen *eni qlahi ebiyehi* (bu kutsal alanın anası) olarak anılan tanrıçanın isminin bazı çok dilli yazıtlar aracılığıyla Leto'ya karşılık geldiği görüşü de kabul edilmektedir²⁰.

Trqqas: Likçe Trqqas, Likçe B'de ise Trqqiz olarak adlandırılan tanrı, Bronz Çağı Luvi Fırtına Tanrısı Tarhunt'un İ. Ö. I. bin içerisindeki devamını niteliğindedir²¹. Çoğunlukla ismi mezar yazıtlarında anılan bu tanrının en belirgin özelliği cezalandırıcı bir kimliğe sahip olmasıdır²². Trqqas, Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nin Yunanca bölümünde Yunan tanrısı Zeus ile eş sayılmaktadır²³. Yunanlaşma süreci sonrasında tanrının varlığını farklı isimlerin kisvesi altında sürdürdüğü düşünülmektedir. H. Ten Cate ve T. R. Bryce Roma Dönemi'nde özellikle Doğu Lykia ve başta Termessos an-

¹⁹ Ten Cate 1965, 203; Bryce 1986, 175; Frezouls 1993, 205-206; Lebrun 1998, 145; Borchartd - Bleibtreu 2013, 64-65.

²⁰ Frei 1990, 1883; T. R. Bryce, TL 56 ve N 320 çok dilli yazıtlarında adı geçen tanrıçanın isminin Leto'ya denk geldiğini vurgularken; A. G. Keen Leto kelimesinin Likçe Lada'dan benzerlik yoluyla geçmesi ve henüz Lada kelimesine karşılık olarak *eni mahanahi* ve *eni qlahi ebiyehi* isimlerinin kullanıldığına rastlanmamasından yola çıkarak duruma kuşkuyla yaklaşmaktadır, bkz. Bryce 1986, 178; Keen 1998, 195.

²¹ Ten Cate 1965, 202; Neumann 1979a, 261; Bryce 1986, 174, 185; Keen 1998, 201-202; Borchartd - Bleibtreu 2013, 63-46.

²² Neumann 1979a, 261.

²³ Ksanthos Yazıtlı Dikmesi, Likçe versiyonunun 62. satırında ve Yunanca versiyonunun 30. satırında geçen anlatımlardaki tanrı adları özdeş olarak algılanmaktadır, bkz. TAM I, no. 44; Bryce 1986, 185; Keen 1998, 201-202.

tik kenti ile çevresi olmak Pisidia'da tapınım gören Zeus Solymeus inancının, Trqqas tapınınının geç dönemdeki yansımaları olarak algılanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir²⁴.

Maliya: Tanrıçanın İ. Ö. II. ve I. bin kaynaklarında su kaynakları ve bağlarla ilişkilendirilen ve eski bir Anadolu tanrıçası olan Maliya ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir²⁵. Tanrıça, Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nin Yunanca kısmında askeri başarılarla ilişkilendirilmiş ve özdeşi gereği "şehirlerin yağmacısı" olarak vurgulanmıştır²⁶. Maliya aynı zamanda mezar yazıtlarında cezalandırıcı kimliği ile de karşımıza çıkmaktadır²⁷. Tanrıçanın Yunan özdeşi Athena olarak kabul edilmiştir. Bu durum yazılı belgelerin dışında Paris'in hakemliğinin işlendiği çift yüzlü bir gümüş kap üzerinde Athena figürü üzerine yazılan Mal(ija) ismiyle de kesinlik kazanmıştır²⁸.

Teseti: Likçe mezar yazıtlarında mezar ihlallerine karşı cezalandırıcı bir kimlikle karşımıza çıkan bu tanrılar "yemin tanrıları" olarak nitelendirilmektedirler²⁹. Aynı zamanda Hititlerin *linkiiantes* adlı yemin tanrılarıyla da ilişkilendirilirler³⁰.

²⁴ Ten Cate 1965, 202; Bryce 1986, 177.

²⁵ Tanrıça Maliya'nın Luvi kökenli olması ve bu kültün sürekliliğinin sorgulanması için bkz. Barnett 1974, 900-901; Neumann 1979a, 269; Lebrun 1989, 83-85; Haas 1994, 156; Keen 1998, 202-204; Hutter 2010, 208-209; Borchardt - Bleibtreu 2013, 69.

²⁶ TAM I, no. 44.

²⁷ Neumann 1979a, 261.

²⁸ Barnett 1974, 900-901, fig. 123-124; Strong 1964, 98.

²⁹ Yazıtların geçtiği yerler için bkz. TAM I, no.135, str. 2; no.149, str. 10; Bryce 1986, 178; Le Roy 1990, 42.

³⁰ H. Ten Cate tarafından yapılan bu ilişkilendirmeye Bryce tarafından yer verilmiştir, bkz. Bryce 1986, 178.

Qeli: Pinara'da ele geçen bir yazıt aracılığıyla bilinen Tanrı Qeli'nin Hitit Hububat Tanrısı Halki ile bağlantılı olduğu düşünülmekte ve Bronz Çağ kökenli olabileceği önerilmektedir³¹.

Eliyana: Letoon üç dilli yazıtında Nympe'ler ile özdeş tutulan Eliyana'ların, diğer pek çok tanrı gibi Luvi kökenli oldukları ve II. bin Anadolu dini geleneğinin bir parçasını simgeledikleri fikri kabul edilmektedir³². E. Laroche tarafından göl ve havuz anlamları taşıyan *ali-ya* kökünden türemiş bir kelime olduğu öne sürülen Eliyana'lar için Bryce, Hitit kaynaklarında böyle bir tanrıya rastlanmaması nedeniyle Bronz Çağ kökenli lokal bir kült olabileceği önermesinde bulunmuştur³³.

Mahai Tusnti (Oniki Tanrılar): İsimleri ilk kez Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nde anıtın adandığı tanrılar olarak geçmektedir. Bronz Çağ bağlantılı olduğu düşünülen Oniki Tanrılar, bir diğer tanrı grubunu oluşturmaktadır³⁴. Bryce, Lykia dini içerisindeki rolleri şimdilik elimizdeki verilerin yetersizliği nedeniyle karanlık olan bu tanrılarının, *māhāi huwedri* terimiyle kastedilen tanrılar grubuyla aynı olabileceğini belirtirken, söz konusu tanrılarının Çorum Yazılıkaya'daki Hitit tanrılarıyla ilişkilendirilebileceğine de değinmiştir³⁵.

Trzzubi: Limyra'da karşımıza çıkan tanrının bu kentte bir rahibi olduğu bilinmekle birlikte, tanrının kimliği ve fonksiyonu henüz belirsizdir³⁶.

³¹ Neumann 1979b, 49, N 322; Bryce 1986, 179; Frei 1990, 1823; Borchartd - Bleibtreu 2013, 79.

³² Neumann 1979b, 44, N 320; Bryce 1986, 179; Le Roy 1990, 41.

³³ Bryce 1986, 179; Bryce 1996, 44.

³⁴ TAM I, no. 44a, str. 12; no. 44c, str. 21-22.

³⁵ Bryce 1986, 179-180; Bryce 1996, 44; Frei 1990, 1833; Freyer-Schauenburg 1994, 75-77; Keen 1998, 206-207.

³⁶ TAM I, no. 111.

Ayrıca Trzzubi isminin daha sonraları Yunanca Τρωσοβιος'a dönüştüğü görüşü de öne sürülmektedir³⁷.

Khntawat-Khbidenn: İlk kez Ksanthos Yazıtlı Dikmesi, sonrasında ise Letoon üç dilli yazıtında anılan tanrının isminin Yunanca karşılığı Βασιλεὺς Καύνιος'tur³⁸. Kaunos kral ya da yönetici kültü olarak Lykia inançları arasında nasıl yer bulduğu henüz bilinmeyen tanrının İ. Ö. 5. yy.'in sonunda Lykia'da önemli bir konuma sahip olduğu, İ. Ö. 4. yy.'da ise Karia egemenliğiyle yeniden canlandığı varsayılmaktadır³⁹.

Tanrının isminin Letoon üç dilli yazıtında birlikte anıldığı bir başka Karia kökenli tanrı da **Arkazuma**'dır. Lykia'da Karia egemenliğinin başlamasıyla bölgeye geldiği düşünülen tanrı, Letoon üç dilli yazıtında Βασιλεὺς Καύνιος ile ortak bir kültün sahibi olarak anılmaktadır⁴⁰.

Bronz Çağ orijinli olan ya da Bronz Çağ orijinli olması muhtemel tanrıların yanında yerel Lykia tanrısı olduğu düşünülen *Natri*, *Hppnterus*, *Eheti*, *Ddewezi*, (*E*)*heledi*, *Khba*, *Tesmmi*, *Rmma* ve *Ia* olarak adlandırılan başka tanrılar da mevcuttur⁴¹. Ancak bu tanrıların bazılarının kimlik saptamaları henüz veri azlığı nedeniyle sorundur. Yine de bu kapsamdaki tanrılardan *Ddewezi*, *Rmma* ve *Ia* hakkındaki görüşler tanrıların kökenleri bakımından daha somut bilgiler içerirler.

³⁷ Bryce 1986, 179; Efendioğlu 2012, 111, dn. 22.

³⁸ TAM I, no. 44c, 6-9; Neumann 1979b, 44-47, N 320, 7-8, 17-18, 23-24.

³⁹ Tanrının Kaunos'un yerel tanrısı olduğu kentte ele geçen yazıtlarla kanıtlanmıştır, bkz. Bryce 1986, 186, dn. 30.

⁴⁰ Neumann 1979, 44-47, N 320, str. 8, 18, 24, 25; Bryce 1986, 186-187; Frei 1990, 1781.

⁴¹ Bu tanrıların kimlik saptaması ile ilgili sorunlar ve yorumlamalar için bkz. Bryce 1998, 187-189.

Ddewezi: *Ddewezi* isminin “güneş” anlamına geldiği ve bu tanrının Luvi özdeşinin Tiwaza olduğu kabul edilir⁴².

Rmma (Ermmeneni): Hitit ve Luvi geleneğinde yaygın tapınımı olan Ay Tanrısı’yla özdeş kabul edilir⁴³.

Ia (Iyamara): Mezopotamya tanrısı Ea ile özdeşleştirilebileceği önerisi yapılır⁴⁴.

Burada kısaca açıklanmaya çalışılan tanrılar Klasik Dönem içerisinde Lykia’nın inanç perspektifini yansıtmaktadır. Ancak yukarıda da dile getirildiği gibi, ismi bilinen pek çok tanrının Lykia’da ölüm inancının bir parçası olan mezar yazıtlarından tanınması onlar hakkındaki bilgilerimizi sınırlı bir çerçevede tutmaktadır. Tanrıların koruyucu ve cezalandırıcı kimliklerinin dışındaki fonksiyonları bugün büyük oranda belirsizdir. Ayrıca bu tanrıların ikonografilerine yönelik veriler de yok denecek kadar azdır. Klasik Dönem’de Lykia inanç yapısı içerisinde yer bulan tanrıların ikonografilerini içeren buluntular sikkeler⁴⁵ ve az sayıda tanımlaması sorunu kabartma levhalarından oluşmaktadır⁴⁶. Ancak söz konusu buluntular

⁴² *Ddewezi* isminin geçtiği yazıtlar için bkz. TAM I, no. 65, str. 24. Tanrının kökeni hakkındaki yorumlar için bkz. Bryce 1986, 189; Lebrun 1998, 147.

⁴³ Tanrının isminin geçtiği yazıtlar için bkz. TAM I, no. 121, str. 1; Ten Cate 1965, 203; Neumann 1979a, 264; Bryce 1986, 189.

⁴⁴ Tanrının isminin geçtiği yazıt için bkz. TAM I, no. 149, str. 2; Bryce 1986, 189.

⁴⁵ Lykia’da sikke basımının ilk kez İ. Ö. 6. yy.’ın son çeyreğinde başladığı ve bu sürecin İ. Ö. 360 yılına kadar sürdüğü kabul edilir. Dynastik Dönem olarak da adlandırılan bu süreç içerisinde Lykia sikkeleri beş alt grup içerisinde değerlendirilir. İ. Ö. 6. yy.’ın sonunda basılmaya başlanan erken dönem sikkeleri üzerinde yazı kullanmaksızın daha çok hayvan protomları görülürken, İ. Ö. 5. yy.’ın ortalarına doğru yönetici portreleri ile tanrı ya da tanrıça betimlemeleri de karşımıza çıkmaya başlar. Lykia sikkeleri için genel olarak bkz. Aulock 1964; Mørkholm 1964, 65-76; Troxell 1982; Bryce 1986, 101.

⁴⁶ Klasik Dönem Lykia sanatını oluşturan buluntular genellikle az sayıdaki mezar kabartmalarından oluşmaktadır. Lykia mezar kabartmaları üzerindeki tasvirler genellikle gerçek yaşamdan kesitler sunmaktadır. Ancak bu dönem sanatını yan-

üzerindeki tasvirler Lykia Bölgesi’nin Klasik Dönem boyunca süren yerel dini yapısına tezat oluşturacak bir biçimde Yunan ikonografik kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. İ. Ö. 5. yy.’ın başına tarihlendirilen Harpy Anıtı üzerinde varlığı sorgulanan Demeter, Persephone, Hades üçlemesi ve İ. Ö. 5. yy.’ın ortalarından itibaren bölge sikkeleri üzerinde yer bulan Athena, Aphrodite, Artemis, Hermes ve Apollon gibi tanrılar bu durumun en

sitan anıtlar üzerinde tekil ve tartışmalı örneklerle de olsa tanrı ve tanrıçalara yönelik anlatımlar yer bulmuştur. Bu bağlamda en önemli örneği Harpy Anıtı olarak adlandırılan mezar anıtı oluşturmaktadır. Dört tarafı kabartma levhalarıyla çevrili olan anıtın üzerindeki anlatımlar araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu yorumlamalara göre anıtın üzerinde yer alan figürlerin tanrısal karakterler olabileceği görüşü farklı şekillerde kabul görmektedir. E. Berger, genel ikonografileri nedeniyle Yunan tanrılarıyla açıklanan bu figürlerden doğu yüzde oturan erkeği Hades, batı yüzde karşılıklı oturan kadın figürlerini ise Demeter ve Persephone olarak yorumlamıştır. J. Borchardt ise kuzey cephede yer alan oturan figürü Hades ya da Rhadamantys, güney cephede yer alan Zeus-Trqqas, batı yüzde yer alan kadın figürlerini ise E. Berger’le benzer bir biçimde Demeter ve Persephone olarak yorumlamıştır. Ancak Erken Klasik Dönem’e tarihlendirilen söz konusu anıt üzerinde var olduğu öne sürülen Demeter, Persephone ve Hades gibi Yunan tanrı ve tanrıçalarının en azından günümüz verileriyle bu dönem içerisinde Lykia dininde yer bulmadıkları bilinmektedir. Konu üzerine çalışmalar yürüten F. Işık özellikle anıtın batı yüzünde yer alan oturan figürün Yunan tanrı tiplerinden farklı yapısı gereği yerel bir Ana Tanrıça olarak yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır, bkz. Işık 2010, 76; Işık 2012, 375. H. Karademir tarafından “Erken Klasik Dönem Lykia Plastik Eserleri: Stil ve İkonografi” başlıklı doktora çalışması kapsamında Harpy Anıtı üzerine yürütülen yeni çalışmalar anıt üzerinde betimlenen tanrısal karakterlerin gerçek kimliğine ışık tutacak sonuçlar içermektedir. Anıt üzerindeki tanrısal figürlerin ikonografisi ve kimlikleri yakın zamanda sonuçlanacak bu çalışmayla bilim dünyasına sunulacaktır. Harpy Anıtı’na ait kabartma levhalarının ikonografik yorumlamaları için bkz. Berger 1970, 138-142; Borchardt 1990, 45-46. Ayrıca yine Harpy Anıtı ikonografisi üzerinde ölüm inancıyla bağlantılı bazı anlatımlar da yer almaktadır. Anıtın kuzey-güney yüzlerinde kuş gövdeli insan başlı karışık yaratıklarca taşınan küçük insan betimlemeleri görülmektedir. Araştırmacılar tarafından Siren ya da Harpy olarak değerlendirilen bu yaratıklar özde bölgenin erken dönem inançlarıyla bağlantılı ölüm inancına ait tasvirleri yansıtmaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz. Karademir-Özdemir 2013, 89-105.

bilindik örnekleridir. Bölgede sadece bilingual (çift dilli) yazıtlarda Likçe'nin Yunancaya çevrilmesi sayesinde tanınan Athena, Aphrodite, Artemis ve Apollon gibi tanrılar Klasik Dönem Lykia dini yapısı içerisinde çok yenidir. Hatta yukarıda sıralanan Demeter, Persephone, Hades ve Hermes gibi tanrısal karakterlere ise Klasik Dönem Lykia dinsel yapısı içerisinde şimdiye kadar hiç rastlanmamıştır. Bu nedenle yazıtlardan tanınan yerel dinsel karaktere karşın arkeolojik bulgular üzerinde birden bire bilindik Yunan tanrılarının ortaya çıkışının farklı sebepleri olmalıdır. Bu sebeplerden en önemlisi şüphesiz Klasik Dönem'in tarihsel süreci ve bu süreçte kurulan ilişkilerdir. Klasik Dönem içerisinde Lykia, Persler ile Yunanlar arasında gerçekleşen mücadelenin tam ortasında kalmıştır. Bölge bu dönem içerisinde deniz ticareti için etkin stratejik bir konuma⁴⁷ ve azımsanmayacak nitelikte aktif bir donanma gücüne sahiptir⁴⁸. Bu nedenle gerek ticaret için önemli konumu gerekse askeri üstünlük için gerekli donanma gücü sebebiyle her iki güç tarafından da kontrol altına alınmaya çalışılmıştır⁴⁹. Lykia'da Klasik Dönem öncesinde başlayan Pers hakimiyeti, İ. Ö. 5. yy.'ın ortalarında bölgenin Attika-Delos Deniz Birliği'ne üyeliğiyle kısa süreli bir kesintiye uğramıştır. Ancak Lykia'nın, özellikle vergi uygulamalarında Atina tarafından sergilenen baskıcı tavır nedeniyle birlikten ayrılmasıyla bölge yeniden Pers hakimiyetine girmiş ve bu durum İ. Ö. 360 yıllarında gerçekleşen Satrap Ayaklanması'na kadar devam etmiştir. Satrap Ayaklanması'nın bastırılmasının akabinde Lykia, Pers Kralı III. Artakserkses tarafından Karia yönetimine devredilmiştir. Burada kısaca değinilen Klasik Dönem'in tüm bu siyasi çalkantıları Lykia Bölgesi'nin sosyal

⁴⁷ Bryce 1986, 106-107.

⁴⁸ İ. Ö. 480 yılında Kserkses tarafından Yunanistan'a yapılan sefere Lykia'luların 50 gemiyle destek vermiş olmaları bu dönem içerisinde bölgenin etkin deniz gücünün kanıtı niteliğindedir. Konu hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Bryce 1986, 103.

⁴⁹ Lykia tarihini ele alan genel kaynaklar için bkz. Akşit 1967, 92-122; Bryce 1986, 99-114; Keen 1998, 33-60.

kimliği üzerinde de etkin bir rol oynamıştır. Lykia’lılar her ne kadar bu dönem içerisinde yerel kimliklerini korumuş olsalar da siyasi ilişkilerin sebep olduğu kültürleşme sürecinden tam olarak kaçamamışlardır. Klasik Dönem boyunca devam eden Pers - Yunan mücadeleleri, Lykia’da “sosyo-kültürel” açıdan dil, din ve sanatta kendini farklı şekillerde göstermiş, dönemin sonlarına doğru gelindiğinde Luvi geçmişine bağlı yerel kimliğin dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Bu dönüşümde egemen güç pozisyonunda olan Persler, sadece yönetici ailelerini etki altına alırken, Yunanlar “tam olarak Lykia’ya hakim olmamalarına rağmen” sosyo-kültürel yapılarıyla toplumun farklı kesimlerinde kabul görmüşlerdir.

Klasik Dönem’in başlarında bölgeye hakim olan Pers gücü yerel kültüre karşı baskıdan uzak bir tavır sergilemiştir⁵⁰. Bu aşamada Perslerin yerel ailelerden seçtiği yöneticilerin etkisi büyük olmuş ve bu durum özellikle dil ve dinin yerel karakterinin büyük ölçüde korunmasına olanak sağlamıştır. Buna rağmen Lykialı yöneticiler yazıtlarda Likçenin yanında Aramiceyi yazı dili olarak kullanmışlar, ayrıca sikke ve kabartmalar üzerinde yer alan anlatımlarda da kendilerini Pers gibi betimletmişlerdir⁵¹. Burada örneklenen her iki durum Perslerin bölgenin sosyo-kültürel yapısı üzerinde sadece resmi dil ve ikonografiye yansıyan yönetsel etkiler bıraktığını açık bir biçimde göstermektedir. Klasik Dönem Lykia sosyo-kültürel yapısı içerisinde baskın olmayan ve yönetici sınıfıyla sınırlı kalan Pers kimliğine karşın Yunan kimliği daha etkin bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Perslerin yeni karşılaşılan yabancı bir toplum olması, Yunanların ise bölgedeki tanınırlığının daha köklü bir geçmişe sahip olmasının da etkisi büyüktür. Yunanistan’ın İ. Ö. I. binin ilk yarısında başladığı hareketli ticari serüveni Ege ve Akdeniz’de özellikle sanatsal anlamda “ortak bir kültür alanı” oluşmasına sebep olmuştur. Aynı tipte boyanmış seramiklerden,

⁵⁰ Raimond 2007, 69-74; Alkan 2006, 47-48; Özüdoğru 2012, 101-107.

⁵¹ Lykia Bölgesi’nde ele geçen Aramice yazıtlar için bkz. Bryce 1986, 53-54. Lykia sanatındaki Pers öğelerinin yorumlanmaları için bkz. Özüdoğru 2012, 103-106.

aynı ikonografiyi barındıran plastik eserlere kadar pek çok alanda kendini gösteren bu ortak kültür alanı içerisindeki bölgeler her ne kadar yerel kimliklerini korumuş olsalar da yükselen Yunan kültürünün bazı tutumlarına karşı kayıtsız kalamamışlardır. Bu bağlamda Lykia ve Yunanistan arasındaki en belirgin yakınlaşma Klasik Dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Yunanların Klasik Dönem içerisinde denizlerdeki ticari hakimiyetini sınırlandıran Perslere karşı Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurmaları ve Lykia'nın da birliğe zorunlu olarak dâhil edilmesi iki güç arasındaki en önemli yakınlaşmayı oluşturmuştur. Akdeniz'deki rotaların teminatı için Yunanlar tarafından hem ticari hem de siyasi açıdan zorunlu görülen bu yakınlaşma iki bölge arasındaki ilişkilerin artmasıyla sonuçlanmıştır. Klasik Dönem boyunca süren Pers mücadelelerine rağmen altın çağını yaşayan Yunanistan'la kurulan bu ilişkilerin sonuçları Lykia sosyal yaşamı içerisinde kendini farklı şekillerde göstermiştir. Bunlardan konumuz bağlamında en önemli olanları, Yunan ikonografisi taşıyan bazı dinsel öğelerin Lykia'da kabul görmeye başlamış olması ve Yunancanın Likçeden sonra etkin ikinci dil olarak yazıtlarda karşımıza çıkmasıdır⁵². Yukarıda da değinildiği gibi, Lykia Bölgesi'nde Klasik Dönem'in başlarından itibaren Yunan ikonografisine sahip tanrı tasvirlerine arkeolojik bulgular üzerinde rastlanmaktadır. İ. Ö. 5. yy.'ın erken evrelerine tarihlendirilen Harpy Anıtı üzerindeki "tartışmalı" tanrı (Demeter, Persephone, Hades) tasvirleri ile aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sikkeler üzerinde sıklıkla yer bulan Athena, Aphrodite, Apollon ve Hermes gibi tanrıların betimlemeleri

⁵² Perslerin uzun süren egemenliklerine rağmen Aramiceye oranla daha fazla tercih edilen Yunanca kullanımı Yunanların yönetsel etkilerinden ziyade ticari üstünlükle bu dilin resmi statüde kabul görmesiyle ilgili olmalıdır. Likçe-Yunanca çift dilli yazıtların çoğunlukla mezar yazıtlarıyla ilgili olması yerel halkın da bu dilin kullanımını tercihe bağlı olarak kabul ettiğinin en önemli göstergesidir. Likçe-Yunanca çift dilli yazıtlar için bkz. Bryce 1986, 52-53.

bu durumun en bilinen örnekleridir⁵³. Arkeolojik buluntular üzerindeki ikonografileriyle Yunan karakteri gösteren bu tanrıların bölgede resimsel tanınırlığının arttığı zamanlarda tapınımlarının bilinmemesine rağmen Yunancanın Likçeden sonra tercih edilen ikinci dil olarak ön plana çıkması Lykia dinsel yaşamında yeni olan bu tanrıların bazılarının isimsel olarak tanınmasına da olanak sağlamıştır⁵⁴. Başlangıçta sadece zorunlu sosyal ilişkilerin sonucunda bir tanrı prototipi olarak kabul gören ikonografiler özellikle Yunanca-Likçe çift dilli yazıtlardaki çeviri gerekliliğiyle yerel karakterli tanrıların Yunan tanrılarıyla özdeşleştirilmesiyle sonuçlanan dinsel bir dönüşüme de zemin hazırlamış olmalıdır. Örneğin Lykia Bölgesi'nin Attika-Delos Deniz Birliği'ne girdiği yıllara denk gelen sikke basımları konunun anlaşılması açısından dikkat çekicidir. Lykia Bölgesi, söz konusu yıllara ilişkin sikke basımlarında Atina tipleriyle benzer şekilde, sikkenin ön yüzünde Tanrıça Athena portreleri bulunan sikke tiplerini kullanmaya başlamıştır⁵⁵. Bu dönemde sikke üzerindeki tasvirleri dışında bölgede hiçbir şekilde tanınmayan Athena'nın ismine ise günümüz verileriyle ancak İ. Ö. 5. yy.'ın sonunda Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nde rastlanmaktadır. Söz konusu anıtta Malija ile eş tutulan Athena, şehirlerin yağmacısı olarak nitelendirilmiş ve askeri başarılarla ilişkilendirilmiştir⁵⁶. Buna karşılık, Lykia mezar yazıtlarında cezalandırıcı kimliği ile de tanı-

⁵³ Harpy Anıtı'nın ikonografik yorumlamaları için bkz. dn. 46; Lykia sikkeleri üzerinde görülen tanrı tasvirleri için bkz. Hill 1897, 10, no. 97; 13, no. 58; 19, no. 88, 21, no. 95-100; 22-27, no. 101-120; Aulock 1964, lev. 136, 4127, 4129; lev. 137-138, 4165-4200; Korkut 2014, 18-19.

⁵⁴ Bryce 1986, 50-54.

⁵⁵ Lykia Bölgesi'nin Attika-Delos Deniz Birliği'ne katıldığı yıllarda bastığı sikkeler Dynastik Dönem sikke basımlarının üçüncü alt grubuna denk gelmektedir. Bu grup içerisindeki Athena tasvirleri için bkz. Hill 1897, 22-27, no. 101-120; Aulock 1964, lev. 136, 4127, 4129; Korkut 2014, 20, fig. 14; Aynı döneme denk gelen Atina sikkeleri üzerindeki Athena tasvirleri için bkz. Starr 1970, 64-75, lev. 22-23; Westermark - Nilsson 1991, 1456-1470.

⁵⁶ Bkz. dn. 25.

nan Malija, yukarıda da değinildiği gibi, erken dönem Anadolu dinleri içerisinde ise daha çok su kaynaklarıyla bağdaştırılan, bağların ve bahçelerin koruyucusu olarak anılan bir tanrıça olarak kabul görmüştür⁵⁷. Bu bağlamda Anadolu kökenli Malija ile Yunan tanrıçası Athena arasında hiçbir ortak nokta da bulunmamaktadır. Resmin genelini anlamamıza olanak sağlayan bu örnek göstermektedir ki Yunan tanrıları Lykia Bölgesi'nin dinsel yaşamına başlangıçta sadece şablon ikonografik betimlemelerle girmiştir⁵⁸. İkonografik betimlemelerin artmasının ardından ise bölgede çift dilli yazıtlar vasıtasıyla ismen de tanınmaya başlayan bu tanrılar, özde karakter ve işlevleri farklı olmasına rağmen yerel bazı inançlarla özdeş tutulmuşlardır. Burada özet bilgilerle vurgulanmaya çalışılan kurgunun kesin sonuçlarının arkeolojik ve epigrafik verilerin daha detaylı karşılaştırmalarıyla elde edilecek olmasına rağmen yine de Lykia'da Klasik Dönem'de var olan Yunan tanrılarının kabul gören tek ortak yanının ikonografileri olduğu savunulabilir. İ. Ö. I. binin başlarından itibaren oluşan ortak kültür alanının sonucunda karşılaşılan bu tanrıların özünde algılanan, Yunan formu değil, Lykia'lıların yerel inanç karakterini yansıtan yerel tanrılarıdır ve bu süreç en azından Klasik Dönem'in sonuna kadar sürmüş olmalıdır.

Sonuç olarak tarihi süreçte Lykia'da bulunan farklı topluluklar şüphesiz sosyal ve dini yapı üzerinde bazı kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu etkilere göre Lykia Bölgesi'nin dini yapısının Klasik Dönem ve öncesinde İ. Ö. II. bin Anadolu dinleriyle güçlü bağlantıları olan bazı inanışları sürdürdüğü, ancak İ. Ö. I. binin ortalarından sonra değişen siyasi ve sosyal yapının

⁵⁷ Lebrun 1989, 83-85.

⁵⁸ Araştırmacılar Lykia sikkelerinin ağırlık birimlerinin de yönetsel bazı etkiler taşıdığını öne sürmüşlerdir. Buna göre Doğu Lykia'nın Pers, Batı Lykia'nın ise Atina ağırlık sistemine göre sikke basımı yaptığı düşünülmektedir. Konunun ayrıntıları için bkz. Mørkholm 1964, 70-73; Mørkholm - Neumann 1978, 5; Özdoğan 2002, 18.

sonuçları sebebiyle bir değişim geçirdiği görüşünü tekrar etmek yerinde olacaktır. Klasik Dönem'in başından itibaren Perslerin bölgeye hakim olmalarına karşın dinsel açıdan baskıdan uzak tavırları Lykia'luların yerel dinsel inanışlarını korumasına olanak sağlamıştır. Ancak Perslerin bu tutumuna karşılık Yunanistan ile kurulan siyasi ve sosyal ilişkiler Lykia dinsel yaşamında bazı değişikliklerle sonuçlanmıştır. İ. Ö. 5. yy.'ın başlarında Yunan tanrılarının ikonografik olarak benimsenmesiyle başlayan süreç Likçe tanrı isimlerine karşılık gelen Yunan tanrı isimlerinin İ. Ö. 4. yy.'da artan kullanımlarıyla iyiden iyiye hız kazanmış ve özde algılanışları farklı olsa da Lykia dinsel yapısı içerisindeki yerel tanrıların dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Bu yüzyılın sonlarına doğru geldiğinde ise İskender yönetimiyle birlikte sadece Lykia'yı değil tüm Anadolu'yu etkisi altına alan yeni bir Yunan akımı boy göstermiştir. Klasik Dönem boyunca yerel karakterini yoğun bir biçimde izleyebildiğimiz Lykia dinsel yaşamı bu süreçten sonra büyük oranda Yunan *pantheon*'undaki tanrılara teslim olmuşsa da, Lykia'nın geçmişiyle bağlantılı olduğu düşünülen bazı inançlarını uzun yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Bölgede Roma Dönemi'nde bile varlığını koruyabilen bazı inançlar yerel karakterli dinsel inançların tamamen yok olmadığını kanıttır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Akşit 1967	O. Akşit, Likya Tarihi, İstanbul 1967.
Alkan 2006	M. Alkan, Akhamenidler Dönemi'nde Perslerin Anadolu'da Tapınak İlişkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2006.
Aulock 1964	H. v. Aulock, SNG Deutschland, Lykien, Heft. 10, Nr. 4041-4476, Berlin 1964.
Barnett 1974	R. D. Barnett, A Silver-Head Vase with Lycian Inscriptions, Mansele Armağan II, Mélanges Mansel, Ankara 1974, 893-903.
Benda-Weber	I. Benda-Weber, Lykier und Karer. Zwei autochtho-

- 2005 ne Ethnien Kleinasiens zwischen Orient und Okzident (ASM 56), Bonn 2005.
- Berger 1970 E. Berger, Das Basler Arztrelief. Studien zum Griechischen Grab und Votivrelief um 500 v. Chr. und zur vorhippokratischen Medizin, Basel-Mainz 1970.
- Borchardt 1990 J. Borchardt, Kunst in Lykien, şurada: J. Borchardt (ed.), Götter, Heroen, Herrscher in Lykien, Viyana 1990, 45-50.
- Borchardt - Bleibtreu 2013 J. Borchardt - E. Bleibtreu, Strukturen Lykischer Residenzstädte im Vergleich zu älteren Städten des vorderen Orients, İstanbul 2013.
- Bryce 1974 T. R. Bryce, The Lukka Problem - and a Possible Solution, JNES 33, 1974, 395-404.
- Bryce 1980 T. R. Bryce, Sacrifice to the dead in Lycia, Kadmos 19, 1980, 41-49.
- Bryce 1983 T. R. Bryce, The Arrival of the Goddess Leto in Lycia, Historia 32, 1983, 1-13.
- Bryce 1986 T. R. Bryce, The Lycians in literary and epigraphic sources 1, Kopenhag 1986.
- Bryce 1990-91 T. R. Bryce, Lycian Apollo and the Authorship of the Rhesus, The Classical Journal 86, No. 2, 1990-1991, 144-149.
- Bryce 1992 T. R. Bryce, Lukka Revisited, Journal of Near Eastern Studies 51/2, 1992, 121-130.
- Bryce 1996 T. R. Bryce, The Gods and Oracles of Ancient Lycia, şurada: M. P. Dillon (ed.), Religion in the Ancient World, Amsterdam 1996, 41-50.
- Bryce 2010 T. R. Bryce, Tarih, şurada: H. C. Melchert (ed.), Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı, İstanbul 2010, 41-116.
- Delemen 1999 İ. Delemen, Anatolian Rider Gods. A Study on stone finds from the regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Ly-

- caonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period (AMS 35), Bonn 1999.
- Efendioğlu 2010 T. Efendioğlu, Hellenistik ve Roma Çağlarında Lykiada Yerel Tanrı ve Tanrıçalar, İstanbul 2010.
- Efendioğlu 2012 T. Efendioğlu, Helenizm ve Roma Çağları Likyasında Yerel Kültler, K. Dörtlük et al. (ed.) Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I, Anadolu Akdenizi Sempozyumu, İstanbul 2012, 109-122.
- Frei 1990 P. Frei, Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit, ANRW 18,3, 1990, 1729-1864.
- Freyer-Schauenburg 1994 B. Freyer-Schauenburg, Die lykischen Zwölfgötter-Reliefs (AMS 13), Bonn 1994.
- Frézouls 1993 E. Frézouls, Les cultes de la Lycie occidentale, şurada: J. Borchhardt - G. Dobesch (ed.), Akten des II. internationalen Lykien-Symposiums I-II (ETAM 17), Viyana 1993, 203-212.
- Haas 1994 V. Haas, Geschichte der hethitischen Religion, Leiden 1994.
- Hill 1897 G. F. Hill, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia, Londra 1897.
- Hutter 2010 M. Hutter, Luvi Dininin Nitelikleri, şurada: H. C. Melchert (ed.), Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı, İstanbul 2010, 193-243.
- Işık 2001 F. Işık, Die anthropomorphe Halbstatue der 'Eni Mahanahi' aus Letoon, N. Birkle (ed.), Macellum: culinaria archaeologica: Robert Fleischer zum 60. Geburtstag von Kollegen, Freunden und Schülern, Mainz 2001, 143-151.
- Işık 2010 F. Işık, Anadolu-Lykia Uygarlığı: Lykia'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım, Anadolu/Anatolia 36, 2010, 65-125.

- Işık 2012 F. Işık, *Uygarlık Anadolu'da Doğdu*, İstanbul 2012.
- Karademir-
Özdemir 2013 H. Karademir - B. Özdemir, *Sirens as Soul Bearers on Lycian Grave Reliefs in the Classical Period*, *Cedrus* 1, 2013, 89-105.
- Keen 1996 A. G. Keen, *The Identification of a Hero-Cult Centre in Lycia*, şurada: M. P. Dillon (ed.), *Religion in the Ancient World*, Amsterdam 1996, 229-244.
- Keen 1998 A. G. Keen, *Dynastic Lycia. A Political History of the Lycians and their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B. C.*, Leiden 1998.
- Korkut 2014 T. Korkut, *Die Götterdarstellungen auf den Münzen von Tlos*, şurada: R. Amedick - H. Froning - W. Held (ed.), *Marburger Winckelmann-Program*, Marburg 2014, 17-33.
- Laroche 1980 E. Laroche, *Les dieux de la Lycie classique d'après les textes lyciens*, şurada: H. Metzger (ed.), *Actes du Colloque sur la Lycie Antique*, Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul 27, Paris 1980, 1-6.
- Le Roy 1990 Chr. Le Roy, *Die Religion der Lykier*, şurada: J. Borchhardt (ed.), *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Viyana 1990, 41-44.
- Lebrun 1989 R. Lebrun, *À propos des déesses Maliades et de quelques épiclèses gréco-asianiques*, *Kernos* 2, 1989, 83-88.
- Lebrun 1998 R. Lebrun, *Panthéons locaux de Lycie, Lycaonie et Cilicie aux deuxième et premier millénaires av. J.-C.*, *Kernos* 11, 1998, 143-155.
- Melchert 2008 H. C. Melchert, *Lycian*, şurada: R. D. Woodard (ed.), *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge 2008, 46-56.
- Melchert 2010 H. C. Melchert (ed.), *Luviler. Anadolu'nun Gizemli Halkı*, İstanbul 2010.

- Mellink 1995 M. J. Mellink, *Homer, Lycia and Lukka*, şurada: J. B. Carter - S. P. Morris (ed.), *The Ages of Homer: A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin 1995, 33-43.
- Mørkholm 1964 O. Mørkholm, *The Classification of Lycian Coins before Alexander the Great*, JNG 14, 1964, 65-76.
- Mørkholm-Neumann 1978 O. Mørkholm - G. Neumann, *Die lykischen Münzlegenden*, Göttingen 1978.
- Neumann 1979a G. Neumann, *Namen und Epiklesen lykischer Götter*, şurada: E. Laroche (ed.), *Florilegium Anatolicum. Mélanges offertes a Emmanuel Laroche*, Paris 1979, 259-271.
- Neumann 1979b G. Neumann, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901 (ETAM 7)*, Viyana 1979.
- Neumann 1990 G. Neumann, *Die lykische Sprache*, şurada: J. Borchhardt (ed.), *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Viyana 1990, 38-41.
- Özcan 2007 R. Özcan, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında MÖ. 2. bin yıl Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir 2007.
- Özüdoğru 2002 Ş. Özüdoğru, *Patara Sikkeleri ve Patara Kazıları'ndan (1989-2001) ele geçen Sikkeler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Antalya 2002.
- Özüdoğru 2012 Ş. Özüdoğru, *Pers Egemenliğinde Lykia Tarihi ve Yönetimi*, *Aktüel Arkeoloji* 25, 2012, 92-107.
- Raimond 2002 E. Raimond, *Tlos, un Centre de pouvoir politique et religieux de l'âge du bronze au IVe s. av. J.C.*, *Anatolia Antiqua* X, 2002, 113-129.
- Raimond 2006 E. Raimond, *La continuité de la tradition religieuse louvite dans la Lycie de l'Âge du Bronze à l'époque gréco-romaine*, K. Dörtlük et al., (edd.), *III. Lykia Sempozyumu I*, Antalya 2006, 647-655.
- Raimond 2007 E. Raimond, *Persian Power and Lycian Religion*,

- şurada: İ. Delemen - O. Casabonne (edd.), *The Achaemenid impact on local populations and cultures in Anatolia (sixth-fourth centuries B.C.)*, İstanbul 2007, 69-74.
- Robert 1949 L. Robert, *Divinites d'Anatolie*, *Hellenica VII*, 1949, 50-58.
- Robert 1978 L. Robert, *Les Conquêtes du dynaste lycien Arbinas*, *JS 197*, 1978, 3-48.
- Schürr 2008 D. Schürr, *Zur Rolle der Lykischen Mindis*, *Kadmos 47*, 2008, 147-170.
- Starr 1970 C. G. Starr, *Athenian Coinage, 480-449 B. C.*, Oxford 1970.
- Strong 1964 D. E. Strong, *A Greek Silver Head-Vase*, *The British Museum Quarterly 28/3-4*, 1964, 95-102.
- TAM I E. Kalinka, *Tituli Lyciae lingua Lycia conscripti I*, Viyana 1901.
- Tekoğlu 2004 R. Tekoğlu, *Lykia Dilinde Ünvanlar, Anadolu'da Doğdu*, 60. yaşında Fahri Işık'a Armağan Kitabı, İstanbul 2004, 761-768.
- Ten Cate 1965 H. Ten Cate, *The Luwian populations groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic period*, Leiden 1965.
- Troxell 1982 H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*, New York 1982.
- Weinreich 1913 O. Weinreich, *Lykische Zwölfgötter Reliefs. Untersuchungen zur Geschichte des dreizehnten Gottes*, Heidelberg 1913.
- Westermarck - Nilsson 1991 U. Westermarck - H. Nilsson, *SNG The Collection of The Royal Coins Cabinet National Museum of Monetary History Stockholm 3, Attica-Lesbos*, Stockholm 1991, 1456-1470.